

Kisvárosi kaleidoszkóp

KRUSOVSZKY DÉNES: *LEVELEK NÉLKÜL*

Mit tehet nemzedékének kritikailag elismert költője, miután első regénye valóságos közönségsikert arat? Például folytathatja a költészetét, és mellette írhat egy újabb sikergyánús regényt. Legalábbis Krusovszky Dénes így járt el: a 2019-as regény, az *Akik már nem leszünk sosem* után 2020-ban megjelentette *Áttetsző viszonyok* című ötödik verseskötetét, idén pedig előrukkolt a második regénnyel. Költészet és próza egyensúlya tehát nem borult fel az alakuló életműben, az új regény, a *Levelek nélkül* pedig, szögezzük le, megint csak jelentős mű – napjaink újrealista prózavonulatának egyik legintelligensebb regénye, amely úgy mozgat aktuális politikai (és poétikai) téteket, hogy közben elkerüli a harsány pillanatnyiságot. Kritikai és széles körű olvasói elismerésre pályázhat, messze több, mint middlebrow vagy lektűr, rendkívüli olvasmányossága finom kiszámíthatatlansággal párosul, még az utolsó oldalakon is újraértékelheti az olvasó, melyek a regény fő hangsúlyai.

A *Levelek nélkül* napjainkban játszódik egy meg nem nevezett kelet-magyarországi kisvárosban, amely leginkább ugyanúgy Hajdúnánásra emlékeztet, mint az előző regény fiktív Hajdúvágása. A főszereplő, akinek nézőpontjához egy rövid fejezet kivételével mindvégig szorosan igazodik a külső narráció, Koroknai János, a gimnázium egyedülálló, negyvenes magyartanára, aki apja tragikus halála után költözött vissza Budapestről szülővárosába, elsősorban azért, hogy a fővárosban politikai babérokra törő bátyja helyett is gondját viselje magára maradt édesanyjuknak, aki a cselekmény kezdetén már évek óta egy idősothton demens lakója. A kisváros megszokott életét különös események borítják fel: egy libatelepen több ezer szárnyas tetemére bukkannak, a tulajdonos eltűnik, majd egy gimnazistának is nyoma vész. Jóval nagyobb port ver fel egy bizarr történet: tavasszal az összes fa elhullatja levelét, miközben a városon kívül él és virul a természet. A megmagyarázhatatlan jelenségre a csendes beletörődéstől a hagymázás találgatásokon át az aktív tiltakozásig sokféleképpen reagálnak a város lakói. Koroknai igyekszik közvetítői szerepet játszani az intézmények és az emberek között, miközben magánéleti válságokba sodródik. A fabula lassan halad előre, Krusovszky jellegzetes elidőző, komótos, analitikus, elmélyülten részletező, leírásokban bővelkedő, visszafogott, a tárgyilagos megfigyeléseket időnként szürrealisztikus líraisággal dúsító írásmódja nyugodt mederben tartja a cselekményt, fokozatosan bontakoznak ki az események, az olvasó szinte csak utólag szembesül vele, mennyi minden történt a regényidőt kitevő bő fél év során.

A regény legnagyobb irodalmi erénye, hogy egyszerre szűk és gazdag anyagát műfajilag sokrétű egésszé formálja. A *Levelek nélkül* egyaránt finoman satirikus *kisvárosregény*, rafinált *politikai allegória*, ügyes *népszerű zsánerötvet* és szolid, komoly *egzisztencialista dráma*. Krusovszky remekül egyensúlyban tartja a regény rétegeit: amikor dominánssá válna az egyik, az egyhangúságot elkerülendő egy másik lép előtérbe, majd mindvégig váltakoznak a hangsúlyok. A regény legszembetűnőbb, elsődleges rétege a kisvárosábrázolás, amely révén a *Levelek nélkül* egyértelműen illeszkedik a kortárs magyar próza lassan két évtizede uralkodó újrealista tendenciá-

jába. Tetten érhetőnek tűnnek benne mindazok a törekvések – főleg az utolsó három –, amelyek Takáts József szerint a realizmushoz fordulást táplálják: „A »prózaforulat« terhétől való szabadulás vágya. A társadalom állapota feltárásának kívánalma. A történetmondás rehabilitálásának szándéka. Az irodalomnak mint politikai cselekvésnek az újraértelmezése.” [Takáts József, *Az inga visszaleng. Elbeszélőpróza a kétezres években* = Uő. *Átrendeződések. Kritika írások*, Kalligram, Bp., 2022, 46.]

Az aktuális társadalmi valóság feltárásának igénye a regény egyik fontos mozgatórugója – elmondható róla, amit Szolláth Dávid az előző regényről írt: „napjaink kritikai rajza, pontos és korhű” [Szolláth Dávid, „*A kritikai realizmus jelentősége ma*”. *Krusovszky Dénes, Akik már nem leszünk sosem és Mán-Várhegyi Réka, Mágnashegy = Reáliák. A magyar próza jelene*, szerk. Deczki Sarolta – Vásári Melinda, Kijarat, Bp., 202, 212.]. Krusovszky egyik interjújában azzal magyarázta az *Akik már nem leszünk sosem* közönségsikerét – és ebben alighanem igaza van –, hogy a könyv mai problémákkal foglalkozik, nagyon mai, ami az új regényre is igaz – ahogy az is, hogy a vidéki középréteget mutatja be, szemben azzal a leginkább Tar Sándor prózájában kulmináló trenddel, amely a lecsúszott, ellehetetlenült vidéki egzisztenciákat állította középpontba. Ennek megfelelően a *Levelek nélkül* is elsősorban a kisvárosi középréteg, főleg az értelmiség életrendjét mutatja be: a fő szereplői gárdát állatorvos, iskolaigazgató, tanár, polgármester, rendőrkapitány, orvos, újságíró, jógaoktató, üzleti vállalkozó alkotják. A regény sok mindent felvonultat a magyar kisvárosregény modern hagyományából, például az életviszonyok áttekinthető pluralizmusát, kiszámítható sokféleségét [Kosztolányi], az uram-bátyám hatalmi rendet és az egyéni kitérés lehetőségek dilemmáit [Móricz].

Az irodalomtörténeti horizont mellett legalább ilyen fontos a korrajz: plasztikus kép rajzolódik ki például a gimnázium meglehetősen hervasztó világáról, ahol aggasztóan magas a korfa, az egyház veszi át a fenntartást, a tanárhiány miatt visszahívják a nyugdíjazottakat, az igazgató tanévről tanévre ugyanazzal az érdektelen programtervezettel rukkol elő, a bérek alacsonyak, ugyanakkor a kisvárosban a tanárság mégiscsak jár némi társadalmi megbecsüléssel [Koroknait mindenki tanár úrnak szólítja], bár talán csak a szokás hatalma miatt. Az iskola világa mellett a kisváros megjelenítése magába foglalja a társadalmi szerkezetet, az intézményrendszert, a szokásrendet és a lokális kiterjedést egyaránt. A regény erénye, hogy mindezekre a körülményekre mintegy mellékes megjegyzések, jellemzések, Koroknai mindennapjainak elbeszélése révén derít fényt: Krusovszkytól távol áll a közvetlen társadalombírálat, miközben a kritikai és satirikus él felismerhető. Az előző regényhez hasonlóan itt is kirajzolódnak a nem túl kecsegtető életút-lehetőségek: finom manipulációkkal [Szekeres, a hittantanár] vagy törtetéssel [Szórád, a polgármester] érvényesülni, mindenáron fenntartani az ilyen-olyan megélhetést biztosító status quót [Vassné, az iskolaigazgató, Lusztig, a rendőrkapitány], kibekkelni [Bakó, az öreg földrajztanár], lelépni külföldre [Martinek, az állatorvos], megpróbálni változtatni [persze sikertelenül, lásd a tüntető diákokat és a szervilizmusát kudarcra ítélt lázadásra cserélő újságírót, Csiszárt] – vagy az értelmes élet és a helyes döntés lehetőségét keresve konokul lavírozni, ahogy Koroknai teszi. E lehetőségek illúziótlan bemutatása jelenti a regény egyik fő kritikai potenciálját.

A másikat pedig a találékony politikai allegória. Merthogy a fő eseményt, a tavaszi fák levélhullatását kézenfekvő az elmúlt évek válságaival kapcsolatba hozni

– ugyanakkor a regény nagyszerűen kisiklatja az egy az egyben történő megfeleltetéseket. A levélhullatás legnyilvánvalóbban a klímaválsággal köthető össze: egy érelődő folyamat egyszer csak immár letagadhatatlan következményhez vezet, ami veszélyezteti az élet fennmaradását – ugyanakkor a regényben a fák hullajtják el a leveleiket, a többi növény ép marad, és a természeti pusztulás csupán a város fáit sújtja. A központi regénymotívum a koronavírus-járvánnyal is analóg: megváltoznak az életfeltételek és az emberi kapcsolatok, nem alakul ki konszenzus a megfelelő magatartásról, a kisvárosi nyilvánosságot pedig elárasztják a mediálisan is elkülönülő magyarázatkísérletek, amelyekben együtt kavarnak az összeesküvés-elméletek és a szakértői vélemények – másfelől a fák romlása nem okoz közvetlen egészségkárosodást, és mégsem fertőző betegségről van szó. De aligha elrugaszkodott és elfogult felvetés a NER-rel vonni párhuzamot: kis lépésekben kibontakozik egy olyan új rend, amelyről egyszer csak kiviláglik, hogy alapvetően átírta a korábbi, és sokak számára bizonyul élehetetlennek, ám egyúttal elfogadottnak [„[Koroknai] beleborzongott a gondolatba, hogy adott esetben, ha minden így marad, ez lesz az új norma, és az emberek majd ezt is elfogadják, ahogy minden mást is elfogadnak, akár valóban nincs más választásuk, akár csak, ha azt hiszik, hogy nincs” [201.]], a külvilág pedig továbbra is élhető és elérhető [a regénybeli kisvárost is bárki elhagyhatja] – ugyanakkor a regénybeli katasztrófa természeti, és korántsem világos, hogy emberi-politikai okokra lenne visszavezethető. Akárhogy is, a regény egyszerre tükrözi vissza a jelenkor konkrét válságjelenségeit és adja a krízis mint olyan általános modelljét, ami figyelemre méltó írói teljesítmény. És ahogy a regény felmutatja az egyéni életút-lehetőségeket, úgy a kollektív reakciók széles tablóját is nyújtja, megint csak illúziótlanul: a kezdeti szórványos tiltakozások elhalnak [„Túl fáradt mindenki, túl közönyös, túl gyáva”, gondolja Koroknai a regénynek még csak nem is a vége felé [305.]]. Az pedig a magyar társadalmi folyamatok kiszámíthatóságáról tanúskodik, hogy egyes regénybeli események közvetlenül rokoníthatók közelmúltbeli, ám minden bizonnyal a regény megírása után bekövetkező történésekkel: például a tüntető gimnazistákkal szemben erőszakosan lép fel a rendőrség, és tiltakozás indul a város mellé tervezett akkumulátorgyár-beruházás ellen.

A csak a kisvárosra korlátozódó tavaszi levélhullatás nemcsak politikai allegorizisre sarkallhatja az arra hajlamos értelmezőt, hanem önmagában a fantasztikus irodalom irányába mozdítja el a regényt [egészen szürreális hatásuk van a városhatáron túli lombdús fák és kopasz városi társaik kontrasztját leíró szövegrészeknek]. Ehhez társul egy másik népszerű zsáner, a krimi: a regényben rejtélyes eltűnések és halálesetek történnek a természeti pusztulással egy időben, amelyeket az olvasó hajlamos lehet összekapcsolni, ám a regény – rendre keresztülhúzva az olvasói várakozást – nem támasztja alá az ok-okozati összefüggéseket. A fantasztikum és a krimijelleg így egyszerre kelt feszültséget, jár izgalommal, és támaszt kételyeket a dolgok és a közöttük fennálló kapcsolatok átláthatóságával szemben. A *Levelek nélkül* narratív szerkezete így az *Akik már nem leszünk sosem* fordítottja. A korábbi regény elsöre teljesen széttartónak tűnik, cselekménye kiterjed a '90-es évek Amerikájára, napjaink Magyarországra és '56-ra, ám végül minden összeáll, a szálak egybefűződnek – tehát Szolláth Dávid igen termékeny terminológiája szerint az első regény áldezipintegratív. Ezzel szemben az új regény egyetlen helyszínen, egy időben játszódik, és azt a várakozást ébreszti, hogy

minden mindennel összefügg – hogy aztán sok szálát végleg elejtsen, és számos kérdést nyitva hagyjon. A *Levelek nélkül* tehát álintegratív regény, dacára annak, hogy jóval lassabb és ráérősebb, mint az előző, harmincas főszereplőket felsorakoztató, pörgősebb és többfelé ágazó mű, amelytől inkább várható lenne a dezintegrativitás. Ugyanakkor a rejtélyesség nem uralja el a regényt, így nem megy a valóság közvetlen társadalmi és közvetett politikai feltárásának rovására. Továbbá a dezintegratív jelleg nemcsak a látványos cselekményelemekre jellemző, hanem a szereplők közötti viszonyok és a szereplők döntései, lelki élete is számos rejtélyt, megfejthetetlenséget tartalmaz: az ok-okozati összefüggések hiányának tehát egzisztenciális vetülete is van.

A regény egzisztencialista drámai rétegét a főszereplőhöz tapadó narráció alapozza meg. Koroknai már-már kafeai hős [az egzisztencialista jellegnek a regény Kafka- és Camus-mottója is megágyaz]. Élete stabilnak tűnik, elkerülik a látványos krízisek, úgy tetszik, élete tragédiáit sikerült feldolgoznia. Bár érzékelhetően nem sok örömét leli a tanításban, még nem égett ki, diákjai tisztelik és becsülik, városszerte kijár neki a tanár úr megszólítás. Bár meglehetősen magányos életet él, értelmesen képes eltölteni az idejét. A kisvárosi szűk távlatokban inkább a kiszámíthatóságot és a nyugodt körülményeket igyekszik értékelni. Rendszeresen meglátogatja legjobb barátját, az állatorvos Martineket és annak családját, a közösen eltöltött idő, a beszélgetések, a horgászat, a sütögetés lassú, nyugodt leírásai a regény meglepően egyszerű és szép részei. Koroknai kiegyensúlyozott, érett személyiség, tisztában van gyengeségeivel, korlátaival, lelassultságával [„az érzések lassúságával” [185.]], ugyanakkor mindig hitelességre törekszik, és próbál elkerülni minden hamisságot.

A beérkezett, középosztálybeli értelmiségi negyvenes életállapot remekbe-szabott leírása köszönhető a regénynek. Ám a bekövetkező események és a családi emlékezet felkavarodása [felmerül a gyanú, hogy anyja szeretőt tartott, és az apja emiatt valójában öngyilkos lett] új kihívások elé állítják. Az egzisztencialista dráma abban áll, hogy képes-e Koroknai helyesen cselekedni, és a múlt valóságát megismerni, illetve helytállni és értelmet találni az egyensúlyvesztésben, a megszokott élet lassú átrendeződésében: „A hétköznapi szöveg, legalábbis Koroknai így érezte, [...] elkezdett lassan, de megállíthatatlanul felfeslenni” [359.]. Szolid, de nagyon is átélhető drámáról van szó. A regény érdekes kérdése, hogy az alapvetően hiteles Koroknai értékítéletei mennyire helytállóak: mivel legfőbb tanári tapasztalata egyfajta örök visszatérés – az új diákok lényegében ugyanazt csinálják, ugyanúgy gondolkodnak, mint a régiek –, mintha nem venné észre, hogy az új tanulók valójában képesek új, politikai cselekvésre, az ismétlés megtörésére, amikor fellépnek, tiltakoznak, tüntetnek. Koroknai másik új tapasztalata, hogy a múlt megismerése akadályokba ütközik: jellemző momentum, amikor egy útmenti emlékművet keresve, amely alátámaszthatná, hogy anyja szeretőt tartott, pusztán egy vascsövet talál, amelyről eldönthetetlen, hogy az emlékmű maradványa-e, vagy pusztán hulladék. De a szereplők valódi motivációja sem megismerhető: erről leginkább a háromfejezetes regény rövid második szakasza tanúskodik, amely Koroknai gyerekkorába megy vissza, és ahol a narráció az anyához igazodik. Koroknai anyja egy tóparti nyaraláson néz szembe élete addigi alakulásával, de enyhe rezignációjából nem lehet következtetni semmi biztosra: nem dönthető el, hogy ez a kiábrándultság kezdete, amelyből szeretőhöz vezetett az út, vagy nagyon is kezelhető, átmeneti kétkedés lépett fel csupán. A második fejezet nagyon fontos:

egyrészt szép gesztusként és nézőpontváltással visszaadja az addig demens öregasszonyként megismert szereplő fiatalkorát és vitalitását, másrészt jelzi, hogy még az egymáshoz legközelebb álló emberek is külön világokban élnek, és végső soron megmaradnak titoknak egymás előtt.

Mivel eddig a regény realizmusáról esett szó, végül érdemes kitérni arra, hogy míg – Bárány Tibor megkülönböztetésével élve – a „valóságfeltáró realizmus” értelmében a mű egyértelműen realista [még ha politikai allegorikussága rafinált is], a „narrációs realizmus” értelmében nem teljesen az [vö. Bárány Tibor, *Sztenderd, kontrasztenderd, variálható. A „realizmus” alakváltozatai három Körkép-antológiában = Reáliák*, 128. sk.]. Hiszen, mint szó volt róla, nagyon is táplál kételyeket az elbeszélhetőséggel, az elmondhatósággal kapcsolatban, és a tárgyias-tárgyilagos leírásokat kiegészítő költői látomások sem tartoznak a realista próza sztenderdjei közé, ahogy az olyan atmoszférelírások sem, amelyek valami épp csak sejtetőhöz igyekeznek közelebb férközni [most csak egyetlen idézet, amely mindkettőre példa: „Az erős napsütésben a szürke kövek fölött megjelent valami apró remegés, mintha csak a beton sóhaja volna” [163.]]. De a metalepszis is szembemennek a narrációs realizmussal, hiszen a szöveg megalkotottságára hívják fel a figyelmet. Az egyik szellemes metalepszis az előző regénnyel létesít intertextuális viszonyt: Koroknai egyik alkalommal egy „elhagyatott tündögondozó” [218.] mögött kanyarodik el, és épp egy ilyen lepusztult épület az *Akik már nem leszünk sosem* egyik legfontosabb helyszíne. Ugyancsak metalepszisként fogható fel, hogy a levélhullajtásról különböző értelmezések és azokhoz fűződő kommentárok születnek különböző médiumokban: online újságokban, a közösségi médiában, egy titkos blogon, melyek így együtt a regény értelmezési kísérleteinek is tekinthetők, vagyis a regény rendre rákérdez saját értelmére, ami nem tipikus része a realizmus eszköztárának. Nagyon is realista viszont a mikro- és a makromegfigyelések áradó bősége, a változatos párbeszédtechnika, és a szerző kapcsán korábban emlegetett Nádas- és Proust-hatás is teljesen szervesült.

A *Levelek nélkül* visszafogott, nem hatásvadász, látszólag nem sokat akaró, lassú és elidőző regény, ugyanakkor számos nyelvi-narratív finomsággal, meglepetéssel szolgál, és mindig képes mást, újat mutatni. Krusovszky Dénes érett regényíró – még sokat várhatunk tőle. [Magvető]

GÖRFÖL BALÁZS